

Rođenje češkog Robinsona. Prilog povijesti čeških prepričanih verzija priče o Robinsonu Crusoeu

Priča o Robinsonu Crusoeu nedvojbeno je jedna od temeljnih suvremenih mitskih priča europsko-američke civilizacije.¹ Defoeovo romaneskno pripovijedanje iz 1719. godine o pustolovnom putovanju čovjeka koji doživi brodolom i završi na pustom otoku (što je model *neciviliziranog* svijeta), gdje pokušava pomoću znanja i vrijednosti kršćanske civilizacije pokoriti *divljinu* i utisnuti joj njezin red, iznjedrilo je priču na temelju koje je zapadni čovjek još od prosvjetiteljstva oblikovao svoje vrijednosne sheme te razmišljao o vlastitom identitetu i povijesti. Ta je priča bila intrigantna Rousseauu i Marxu te nizu drugih značajnih filozofa, a istovremeno je jedna od egzemplarnih priča za književni odgoj djece u zapadnoj civilizaciji. Međutim, posljednjih se desetljeća Defoeov roman o Robinsonu Crusoeu čita uglavnom u kontekstu postkolonijalnog diskursa, te je opravdano tvrditi da je posrijedi *kolonijalni roman* u pravom smislu te riječi (vidi: Spivak 1999). Ipak, umjesto da Defoeov izvornik bude sredstvo *kolonizacije* češkog naroda, u češkoj sredini došlo je do *kolonizacije* priče o Robinsonu. Nemoguće je znati bi li pojedine vrijednosne sheme (npr. vrijednosti engleske srednje klase) bile usađivane u češko društvo posredstvom Defoeova romana, no svakako možemo pratiti kako se tijekom više od dvaju stoljeća priča o Robinsonu transformirala pod utjecajem novih vrijednosti i dominantnih ideologija. U češkoj književnoj kulturi priča o Robinsonu Crusoeu dobila je više od trideset različitih inačica koje su objavljene u više od stotinu izdanja. Te se inačice nisu razlikovale samo po formi narativnog prikaza (dijaloška forma, heterodijegetsko pripovijedanje, homodijegetsko pripovijedanje retrospektivnog karaktera i sl.), nego i po samoj priči, tj. po događajima od kojih se priča sastoji i njihovoj uzročno-posljedičnoj vezi, po motivaciji likova i njihovu ponašanju te po namjeri pojedinih prepričanih verzija koje su određivale oblik same priče. Tako se, pomalo pretjerujući, može tvrditi da su se

¹ Ovaj je rad nastao uz potporu GAČR-a u sklopu projekta “Česká převyprávění Robinsona Crusoea a jejich role v české kultuře a společnosti od konce 18. století po dnešek” (“Češke prepričane verzije Robinsona Crusoea i njihova uloga u češkoj kulturi i društvu od kraja 18. stoljeća do danas”), reg. br. 20-03868S.

u češkom društvu od 18. stoljeća pa sve do danas pripovijedale različite priče, koje su se pritom nazivale pričama o Robinsonu Crusoeu. Tako je Robinson u povijesti češke književne kulture prvo bio njemački mladić kao iz udžbenika njemačkih filantropa (Campe 1797), potom prototip socijalističkog graditelja (Pleva 1956) i na kraju multikulturalist s istančanim osjećajem za ekologiju (Novotný 2005).

Potrebno je naglasiti da je cjelovit češki prijevod Defoeova romana objavljen tek dvjesto godina nakon izvornika (Defoe 1920), a na temelju dosadašnjih istraživanja čini se da u češkom kolektivnom sjećanju izvorna priča nikada nije bila dominantna verzija.² U ovom ću se prilogu fokusirati prije svega na pitanja kako je, zašto i u kojem obliku priča o Robinsonu Crusoeu ušla u češku književnu kulturu, a time i u svijest češkog društva. Pronaći odgovore na ta pitanja značilo je krenuti putem arhivskog istraživanja (tiskane građe i periodike 19. stoljeća), jer je u češkoj povijesti književnosti ta tema bila istraživana povremeno i nesustavno, a postoje i neke netočnosti kad je riječ o autorstvu, dataciji djela i mogućim utjecajima. Treba također istaknuti činjenicu da su sve češke verzije priče do devedesetih godina 19. stoljeća polazile isključivo od prvog dijela (Defoe 1719) Defoeova trodijelnog romana o Robinsonu Crusoeu. Upravo prvi dio uspostavlja *mitski* oblik te priče koja počinje Robinsonovim odlaskom od kuće i završava njegovim povratkom s pustog otoka. Treba napomenuti i to da moje istraživanje nije translatoško (već kulturološko i naratološko), zbog čega ne posvećujem posebnu pozornost pitanju jesu li pojedine češke prepričane verzije izvorne ili se temelje na nekom predlošku na stranom jeziku, što znači da ne pratim razlike između polaznog i ciljnog teksta ako nisu značajne za razumijevanje uloge koju je priča imala u češkom društvu. Razlika između *prijevoda* (uključujući moguće razmatranje koliko je vjeran ili slobodan) i *prepričavanja* nije bila bitna ni češkim književnicima 19. stoljeća, samo što su razlozi za to bili drugačiji. U teoriji prevođenja postoji tendencija da se s normativnosti i preskriptivnosti (tj. s preporuka kako ispravno prevoditi) prijeđe na deskripciju, tj. na proučavanje prijevoda kao sastavnog dijela interkulturalne komunikacije, što znači da se više istražuje ciljni, nego polazni tekst. Nastojanja Andréa Lefeverea i Susan Bassnett – posebice u knjizi *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation* (Lefevere i Bassnett 1998) – koja se povezuju s takozvanim kulturnim obratom u teoriji prevođenja, presjekla su bodljikavu žicu koja je stajala između prijevoda i prepričavanja, potičući proučavanje prijevoda kao “skupa tekstualnih postupaka”, te govore o prevođenju kao o *ponovnom pisanju* (*rewriting*).

Upravo zato u ovome radu upotrebljavam termin *prepričavanje*, a ne *ponovno pisanje*. Pojam *prepričavanje*, odnosno *prepričana verzija*, uži je od pojma *ponovno pisanje*. Prednost je toga pojma u tome što prefiks *pre-* ukazuje i na određeno *prevladavanje*, pretakanje starog u novo, odnosno može se tumačiti kao

² Za dosadašnje rezultate istraživanja vidi: Hrabal 2020, Hrabal 2022a i Hrabal 2022b.

zahtjev za ponovnim pripovijedanjem priče, za novim viđenjem svijeta. Namjerno pak izbjegavam pojam *adaptacija* jer sugerira i mogućnost prikazivanja priče u nekom drugom mediju (filmu, kazališnoj predstavi, računalnoj igri itd.) te mogućnost prenošenja (ili prilagodbe) priče u potpuno drugačije okruženje (npr. pričanje priče smještene u češku sredinu s kraja 20. stoljeća i sl.). Istovremeno razlikujem *prepričavanja priče o Robinsonu Crusoeu* i *robinzonijade*, odnosno djela koja pripadaju žanru robinzonijade, kojima češka književnost obiluje. Ova studija ne istražuje robinzonijade, već isključivo tradiciju prepričanih verzija koje se eksplicitno pozivaju na Defoeova *Robinsona Crusoea*, i paratekstualno (naslov, podnaslov, predgovor itd.) i u samoj priči (likovi, događaji, prostor i vrijeme). Iako se fokusiram na prepričane verzije te priče na češkom jeziku, ne zanemarujem činjenicu da se češko društvo u 19. stoljeću u velikoj mjeri služilo njemačkim jezikom, što znači da je priča o Robinsonu u češko kolektivno sjećanje u 19. stoljeću mogla prodrijeti i posredstvom verzija nastalih na njemačkome (eventualno i na drugim jezicima), bilo da se radilo o prijevodu Defoeova romana ili o izvornim verzijama priče o Robinsonu Crusoeu napisanim na njemačkom jeziku. Češki se čitatelji tijekom 19. stoljeća upravo preko čeških prijevoda triju njemačkih verzija upoznaju s pričom o Robinsonu Crusoeu. To su: *Mlađi Robinson* Joachima Heinricha Campea (*Mladší Robinson*, Campe 1797; Campe 1808 i dr.), *Robinson Crusoe. Zgode pustolovnog mladića na pustom otoku* Gustava Adolfa Gräbnera (*Robinson Crusoe. Příběhy dobrodružného jinocha na pustém ostrově*, Gräbner 1870) i *Robinson Crusoe. Robinsonova putovanja i dogodovštine na kopnu i moru* Karla Rudolfa Oskara Höckera (*Robinson Crusoe. Cesty a přihody Robinsonovy na zemi a na moři*, Höcker 1888). Tijekom 19. stoljeća njima se pridružuju i neke izvorne češke prepričane verzije koje se uglavnom oslanjaju na navedene njemačke verzije.³

Cjelovit prijevod izvorne Defoeove priče nije bio dostupan u češkoj sredini sve do 1920. godine. Kao što sam već naveo, pretpostavlja se da je češki čitatelj mogao upoznati Defoeov roman preko prijevoda (najvjerojatnije na njemački jezik), ali to ne mijenja činjenicu da je oblik priče o Robinsonu Crusoeu u svijest češkog društva usađen prije svega Campeovom verzijom priče u češkom prijevodu Václava Matěja Krameriusa te poslije Gräbnerovom verzijom, ali nikako ne izvornom Defoeovom. Na južnoslavenskim govornim područjima Habsburške Monarhije situacija je bila drukčija. Campeov *Robinson der Jüngere* preveden je na hrvatski (odnosno na kajkavski dijalekt). Preveo ga je Antun Vranić pod naslovom *Mlajssi Robinzon: iliti jedna kruto povolyna, hasznovita pripovezt za detczu* (Campe 1796). Knjiga je tiskana godinu dana prije prvog izdanja češke verzije, ali već

³ Prva izvorna češka prepričana verzija (znači ne prijevod stranog prepričavanja) priče o Robinsonu Crusoeu jest *Robinson. Slika iz života za mladež i odrasle* (*Robinson. Obraz ze života pro mládež i pro dospělé*) Pavla Josefa Šulca (vjerojatno prvi put objavljena 1863).

je 1799. u Budimu objavljen i prijevod Defoeova izvornog romana iz pera srpskog pedagoga Nikole Lazarevića (Defoe 1799). Iako je riječ o prijevodu njemačkog prijevoda Defoeova romana, treba napomenuti da je Defoeova priča o Robinsonu Crusoeu čitateljima s hrvatskog i srpskog govornog područja bila dostupna i u izvornoj verziji. Na slovenskom je jeziku, pod naslovom *Robinson mlajši*, Campeov *Robinson der Jüngere* objavljen tek 1849. godine (Campe 1849). Vrijedi spomenuti da slovenski prijevod Oroslava Caf⁴ nije nastao prema njemačkom izvorniku, već prema češkom prijevodu Campeove verzije. Pretpostavljam da je češko društvo u 19. stoljeću poznavalo priču o Robinsonu Crusoeu većinom u obliku u kojem su je ispričali Campe (odnosno Kramerius) ili drugi njemački autori, a ne Defoe. Ta se pretpostavka temelji ne samo na učestalosti objavljivanja čeških prijevoda Campeova *Mladeg Robinsona* već i na učestalosti pojavljivanja toga djela u člancima književne i kulturne periodike te na popisima djela u školskim knjižnicama, gdje je Campeova verzija u češkom prijevodu bila najzastupljenija. Tako su, primjerice, u publikaciji *Praksa u narodnoj školi (Praxe ve škole národní, Křeček 1883)* u Odjelu II. Popis odobrenih knjiga za školske knjižnice (Oddělení II. Seznam schválených knih pro knihovny školní) navedeni ovi naslovi: Campe, J. Q. (sic!): *Robinson mladší* i Deboe, D. (sic!): *Robinson Crusoe*. U slučaju Campeove knjige nije jasno o kojem se izdanju radi, no preporučuje se bilo koje izdanje, a u slučaju Defoeova djela nije jasno je li preporučeno izvorno ili njemačko izdanje. Na popisu odobrenih knjiga za djecu spomenuta publikacija također navodi Doucha, Fr.: *Robinson* (Křeček 1883: 71), robinzonijadu Huml Ant., V.: *Robinsonova osada. Pokračování Robinsona mladšího* (Křeček 1883: 74) i Šulc, P. J.: *Robinson. Obraz ze života* (Křeček 1883: 81).

U češku sredinu priča o Robinsonu Crusoeu stiže zahvaljujući Campeovoj prepričanoj verziji, i to prvenstveno kao poučna, a ne pustolovna priča, koja je namijenjena djeci, a ne odraslim čitateljima. Václav Filípek⁵ 1837. godine ovako je sažeo svrhu knjige:

Ova se knjiga s pravom može nazvati jednom od najkorisnijih i najboljih knjiga ikad napisanih za mlade. [...] Mladima ne pruža samo ugodnu zabavu, nego i dobru priliku da izoštre um, oplemene srca i steknu znanja o životu, prirodi i širokom području zajedničkog ljudskog djelovanja. Zato je vrlo korisna roditeljima i udomiteljima u odgoju djece. Zasigurno ne postoji dijete koje, slušajući ili čitajući o Robinsonu, ne suosjeća s njegovim patnjama i radostima, a uz to mu knjiga pruža mnoge lijepe pouke za budućnost, usađujući ih u njegovo sjećanje i srce, osobito uz pomoć roditelja ili odgojitelja koji mu mogu razjasniti neka mjesta. (Filípek [-j-] 1837: 60)

⁴ Oroslav Caf (1814–1874), slovenski jezikoslovac, leksikograf, prevoditelj, pjesnik i svećenik.

⁵ Václav Filípek (1811–1863), češki publicist, kazališni djelatnik i prevoditelj.

Nisu svi predstavnici češke književnosti imali takav stav prema Campeovoj verziji priče o Robinsonu Crusoeu. Češki pisac i novinar Jakub Arbes ovako je 1879. godine komentirao Campeovu verziju:

Njemački knjižar Campe predstavio je knjigu u Njemačkoj u slobodnoj obradi na njemačkome, no unatoč tomu što su svi dodaci i "ispravci" izvornog teksta bili krajnje naivni, čak i glupi, spis je putovao Europom i u toj iskrivljenoj verziji stigao i do nas u Češkoj. (Arbes 1879: 507)

Prva sačuvana češka prepričana verzija priče o Robinsonu Crusoeu datira iz 1797. godine, druga iz 1808. U oba slučaja radi se o češkim prijevodima njemačke verzije Defoeova romana Joachima Heinricha Campea *Robinson der Jüngere* (izvornik prvi put objavljen u dva dijela – vidi Campe 1779 i Campe 1780a). Campe je bio uspješan pisac, pedagog i jezikoslovac koji se bavio reformom njemačkog obrazovanja, postavši jedan od vodećih filantropa. U skladu s tim priča o Robinsonu Crusoeu postaje sredstvo promicanja odgojnih načela njemačkih filantropa u češkoj i srednjoeuropskoj sredini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Campe je Defoeovu priču iskoristio ponajprije u odgojne i obrazovne svrhe, koje bi se ostvarile tako što bi se, smatra on, mlade zainteresiralo za tu jedinstvenu priču koja bi im se predstavila kao egzemplarna, i to prije svega u etičkom smislu.

Kako proizlazi iz autorovih predgovora njemačkim izdanjima, Campe je nastojao zainteresirati mlade čitatelje zabavnom pričom, koja je bila tek sredstvo da im se zadrži pozornost i prenese pouka, i to na vrlo praktičan način. Priču je također želio iskoristiti za prenošenje znanja o realnom svijetu (pazeći da ono bude primjereno dječjoj dobi), zbog čega nije preuzeo one događaje iz Defoeova romana koje je smatrao fantastičnima, kao i da potakne mladog čitatelja na pobožnost, zbog čega je važan aspekt pripovijesti bio i onaj moralno-odgojni. Krameriusov prijevod Campeove prepričane verzije u češkoj sredini, gdje se književnost za djecu početkom 19. stoljeća tek počela oblikovati te je bila izrazito didaktična, bio je vrlo čitan i komentiran u školskom okruženju. Treba naglasiti da je Krameriusova češka verzija Campea snažno utjecala na oblik priče o Robinsonu Crusoeu u češkom društvu. Ona je ispričana u obliku dijaloga, prezentirana je na intradijegetskej razini, a ekstradijegetsku razinu čini obiteljska situacija, odnosno obiteljski razgovor. Te se razine pripovijedanja ne odvajaju, već se često isprepleću upravo izricanjem komentara i pouka koje otac i djeca unose u pripovijedanje, kao i usporedbom Robinsonove priče s događajima i dijelovima koji se odvijaju u ekstradijegetskom svijetu oca i djece.

Tako priča o neuspješnom sinu Robinsonu Crusoeu u češku sredinu dolazi kao priča koja se prenosi pripovijedanjem, odnosno koja je *vrijedna pripovijedanja*. Pojedinačni Robinsonovi postupci komentiraju se u razgovoru oca s djecom, podvrgavaju se etičkom vrednovanju, što znači da je priča u potpunosti egzemplarna. Campeova prepričana verzija naglašava odgojni aspekt priče, izostavljajući fantastične, pustolovne i egzotične elemente prisutne u Defoeovu romanu. Budući

da priču ne pripovijeda Robinson, već intradijegetski pripovjedač, njezina logika prati očev plan da pripovijeda o logici Božjeg plana. Način pripovijedanja ne omogućuje izravan prikaz Robinsonovih religioznih promišljanja, pa tako ni njegovih vjerskih lutanja, kao što je to kod Defoea. Odnos prema Bogu predmet je osmišljenih razgovora između oca i djece. Drugim riječima, događaji iz priče nisu samo prikazani niti su Robinsonova lutanja samo prezentirana, već su popraćeni objašnjenjima kako bi se ispravno razumjeli. U očevim razgovorima s djecom Robinsonovi se postupci nazivaju ispravnima ili pogrešnima, iako to često odstupa od kronologije ispričanih događaja, a osim toga dodatno se obrazlaže neispravnost pojedinih Robinsonovih odluka. Campeova prepričana verzija imala je izrazito didaktičku svrhu. On je Defoeovu priču preinačio i u velikoj mjeri shematizirao kako bi mladež mogla bespogovorno prihvatiti iznesene ideale i valjanost danih objašnjenja. Lik oca u priči ima ulogu nepogrešivog odgojitelja koji je spreman odgovoriti na sva dječja pitanja i koji potiče djecu da u praktičnim situacijama i sami preuzmu ulogu Robinsona te da pouku usvoje i na taj način, a ne samo posredstvom općenitih zaključaka ili poduke. Njihov je dijalog, međutim, strogo kontroliran, te u njemu nema mjesta sumnji, nejasnoćama, nedorečenosti ili nesigurnosti. Ako se i pojavi neka sumnja, ona uvijek proizlazi iz dječjeg neznanja. Pitanja su uglavnom retoričke prirode i nisu usmjerena na konkretnog pojedinca. Dječji likovi u Campeovoj prepričanoj verziji postoje prvenstveno kao objekti podučavanja. Razina njihove individualizacije vrlo je niska (usp. Červenka 1959: 61).

Razlog zašto Campe nije mijenjao način iznošenja priče nije ni inovativnost ni, naprotiv, prilagodba konvencijama razdoblja,⁶ nego to što je dijaloška forma razgovora oca s djecom trebala nastavnicima i roditeljima simulirati uzorni razgovor odgojitelja (nastavnika ili roditelja) s djecom. Djeci je, prema Campeu, takva forma (postavljanje pitanja i prezentacija odgovora) trebala biti i zanimljiva i uzorna. Toga su bili svjesni i tadašnji češki preporoditelji. Primjerice, František J. Vavák je u svojim *Memoarima (Paměti)*, u bilješci iz 1807. napisao: “Ta je knjiga namijenjena osobito mladim ljudima da im prenese pouku i ćudoredno vodstvo; iz nje se može steći mnogo koristi i pobožnosti, kao i u ljudskoj raspravi ili razgovoru, jer se mala djeca i stariji na taj način mogu priučiti lijepom i ugodnom razgovoru” (Vavák 1938: 45). Prvo izdanje češke verzije Campeova *Robinson der Jüngere* tiskano u Kutnoj Hori 1797. godine nije bilo autorizirano i njegov je prevoditelj nepoznat. O njemu je Josef Jungmann u svojoj *Povijesti češke književnosti ili sustavnom pregledu čeških spisa s kratkom poviješću nacije, prosvjetiteljstva i jezika (Historie literatury české aneb soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka, Jungmann 1849)* tvrdio da je napisano “iskvare-

⁶ Književna forma dijaloga bila je česta i u europskoj prosvjetiteljskoj književnosti i u književnosti češkog preporoda.

nim krivim jezikom” (Jungmann 1849: 464), te krug njegovih čitatelja vjerojatno nije bio velik. Za širenje Campeove verzije priče o Robinsonu Crusoeu u češkoj sredini najzaslužniji je Václav Matěj Kramerius. Pripisavši njemu prijevod, Jungmann u odlomku pod brojem 1286e svoje povijesti književnosti ustvrđuje:

Mlađi Robinson izvrsna je knjiga za pouku i rasonodu češke plemenite mladeži, koju je prethodno na njem. napisao J. G. Kampe, a sada je prevedena. Prije Krameriusova postojala su 1808. godine u Pragu četiri druga prijevoda, od kojih je najbolji bio Rulíkov. Ovo je peti. (Postoji još jedan prijevod u Kutnoj Hori iz 1797. godine na lošijem češkom). (Jungmann 1849: 464)

U istom odlomku Jungmann bilježi i ovo izdanje: “1) u Hradecu Král. tiskao J. Pospíšil 1827.⁷ Također u Jindř. Hradecu kod Landfrasa 1836. (cenz.) i 2) Drugi Filípekov prijevod: J. G. Kampe, *Robinson mlađi. Knjiga za pouku i rasonodu plemenite češke mladeži*, u Pragu kod K. Jeřábkové 1838” (Jungmann 1849: 464). Izdanje iz 1797. pod naslovom *Mlađi Robinson, za ugodnu i korisnu zabavu velikoj i maloj djeci (Mladší Robinson, k příjemnému a užitečnému obveselení velkých, i malých dítek)* sastojalo se od dvaju svezaka, baš kao i Campeov izvorni *Robinson der Jüngere*. U oba slučaja prvi je dio bio podijeljen na 11 poglavlja, odnosno večeri tijekom kojih otac razgovara s djecom. Drugi dio češke verzije iz 1797. godine sadrži dodatnih 18 poglavlja. Iako to izdanje završava s tridesetom večeri, sastoji se od ukupno 29 poglavlja jer je autor češke verzije ispustio označiti večer broj 21. Krameriusov *Mlađi Robinson* iz 1808. godine objavljen je u jednom svesku, a tekst je podijeljen na 30 večeri. Bedřich Vilém Spiess, srednjoškolski nastavnik i publicist, na temelju usporedbe prvih dvaju objavljenih čeških prijevoda *Mlađeg Robinsona* 1900. godine zaključuje da je: “[...] zahvaljujući Krameriusu češki jezik pročišćen i oplemenjen za samo nekoliko godina, što se može vidjeti usporedbom odlomaka obaju izdanja: kutnohorskog (A) i praškog (B) [...]” (Spiess 1900: 86). Naravno, Spiessova ideja da bi se usporedbom dvaju izdanja moglo išta zaključiti o razvoju češkog jezika u razdoblju od 1797. do 1808. besmislena je, ali to dovoljno govori o jezičnoj izvrsnosti Krameriusova prijevoda

⁷ Ovdje Jungmann nije u pravu. Nije se radilo o izdanju čeških prijevoda Campeova *Robinson der Jüngere*, već o robinzonijadi koju je napisao Josef Alois Franza pod naslovom *Zgode Robinsona mlađeg. To jest: opis njegova putovanja na Tahiti i jugoistočne otoke (Příběhy Robinzona mladšího. To jest: Popsání cesty jeho do Otahaity a jižnovýchodních ostrovů)* koja je zahvaljujući J. H. Pospíšilu objavljena navedene 1827. godine u gradu Hradec Králové. Autor u *Připomenutí* navodi: “Ovo je djelo drugi dio Robinsonovih priča koje je izdao Kramerius.” I dalje: “Preveo sam ih s njemačkog na svojim starim koljenima, kako sam najbolje umio, na svoj rođeni jezik [...]” (str. 3). Tijekom 19. stoljeća, ne samo u Češkoj, nastaje niz sličnih robinzonijada prema njemačkim uzorima. Poslije je bila omiljena na primjer robinzonijada *Robinsonovo naselje. Nastavak Robinsona mlađeg (Robinsonova osada. Pokračování Robinsona mladšího)* Antonína Václava Humla (prema Johannu A. K. Hildebrandtu), koja je bila preporučena i kao školska lektira (vidi npr. Krček 1883: 74).

Campeova *Robinsona*. Václav Matěj Kramerius⁸ bio je značajna osoba u češkoj književnoj kulturi. Svoje je tadašnje autorske i izdavačke namjere te ciljeve na području književne kulture izložio u predgovoru “Ljubaznoj gospodi domoljubima” (“K laskavým Pánům Vlastencům”) zbirke tekstova *Narodni prijatelj (Přítel lidu)*, 1806):

U ovom mi je radu glavna namjera, koliko je to u mojoj moći, obrazovati i razonoditi jednostavne ljude. Znam da bi od toga najviše koristi i dobrobiti imala većina čitatelja, ili barem djeca i služinčad, tako da sam se, imajući to u vidu, posebno trudio odabrati primjere, priče i povijesti, bilo da su istinite ili duhovito smišljene, iz kojih proizlaze vrline, plemenitost, velikodušnost i istinska mudrost; kao drugo, trudio sam se izabrati poučne rasprave i neobične, do sada nepoznate i čudnovate zgode sa svih strana svijeta, koje bi čitatelje mogle razonoditi i razveseliti njihov plemeniti um. (Kramerius 1806: 4)

Iako se citirani odlomak predgovora odnosi na sadržaj sveska, tiče se i tadašnjeg Krameriusova spisateljskog i izdavačkog rada općenito. Campeova prepričana verzija priče o Robinsonu Crusoeu s naglašenom odgojnom tendencijom ispunjavala je zahtjeve koje je formulirao Kramerius, a budući da je Kramerius pratio uspjeh koji je Campeovo djelo postiglo u zemljama njemačkog govornog područja i drugdje u Europi, uključujući i druge slavenske zemlje Habsburške Monarhije, ne čudi što se potrudio oko prijevoda i izdavanja njegova djela *Robinson der Jüngere*. Prevodeći Campeovu verziju na češki jezik, Kramerius je nesumnjivo iskoristio svoje bogato znanje (stvaralačko i prevodilačko) o tzv. pučkoj književnosti te ondašnjim jezičnim i književnim konvencijama. Prema Janu Červenki Kramerius “polazi od jezične norme utemeljene na normi veleslavinskog razdoblja s manjim utjecajima razgovornog jezika”, “spajajući na taj način stilski i jezično dječju prozu toga razdoblja s oblikom koji u tom razdoblju postoji u okviru nacionalne književnosti, odnosno s pučkom književnosti” (Červenka 1959: 68). Namjera da objavi prijevod Campeove knjige *Robinson der Jüngere* kod Krameriusa se javila mnogo prije nego što bi to godina izdanja (1808) mogla sugerirati. On je, naime, već 1790. počeo skupljati pretplatu⁹ za izdavanje knjige. Dana 30. listopada 1790. *Krameriusovy císařsko-královské pražské poštovské noviny* objavljuju njegov poziv: “Gospoda domoljubi u Češkoj, Moravskoj i Ugarskoj s poštovanjem se mole da se knjiga, koja je već bila najavljena pod naslovom

⁸ Václav Matěj Kramerius (1753–1808), publicist, prevoditelj i autor pučke književnosti, izdavač prvenstveno odgojnog i zabavnog štiva; na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće došlo je do znatne ekspanzije književne kulture u češkim zemljama zahvaljujući njegovoj izdavačkoj kući i knjižari Česká expedice.

⁹ Kao što svjedoči Vavák: “Za ovu povijest odmah je 1790. skupljao prenumeraciju, tj. pretplatu – i sâm sam dao, čini mi se da je za jedan komad htio 30 krejcara – ali nikad je nije tiskao, iako je u novinama pozivao i privlačio čitatelje. Sada, nakon 16 godina, bez ikakvog spomena prenumeracije, počinje je u nastavcima objavljevati u novinama“ (Vavák 1838: 44).

Kronika o Robinsonu, predstavi ljudima te da se na taj način pomogne ubrzati njezino objavljivanje. Pretplata za ovu *Kroniku* iznosi 30 kr., a taj se iznos prima u starom gradu kod zlatnog polukotača pokraj željeznih vrata u Češkoj ekspediciji” (Kramerius 1790: 352). Kramerius je uz poziv priložio popis s trideset dva “gospodina pretplatnika *Robinsona*”.¹⁰ U svakom sljedećem broju novina (od broja 44) objavljen je popis novih pretplatnika, sve do broja 49, objavljenog 4. prosinca 1790. godine, gdje su na popisu već 203 podnositelja zahtjeva.

Budući da tekst poziva već sadrži popis s 32 pretplatnika, očito je da je o namjeri da prevede Campeovu knjigu Kramerius morao obavijestiti još prije. U članku V. F. Suka posvećenom češkim prepričanim verzijama priče o Robinsonu Crusoeu nalazimo podatak da je Kramerius 1790. objavio letak pod naslovom “Opća obavijest svemu slavnom slavenskom narodu” (“Všeobecná zpráva veške-rému slavnému slovanskému národu”) gdje se na drugoj stranici pojavljuje njegov tekst. Datum je bio 13. listopada 1790. godine:

Mlađi Robinson, Priče za pouku i rasonodu – Knjigu takva naslova silno želim podariti svojim dragim, iskrenim domoljubima. Prevedena je s njemačkog jezika, a o njezinoj koristi i valjanosti može se suditi po tome što je u nekoliko godina više puta tiskana u mnogo primjeraka na mnogim mjestima u njemačkim zemljama te je rasprodana među ljudima višeg i nižeg statusa. Ako, dakle, revni domoljubi u kraljevini Češkoj i Ugarskoj i u markgrofoviji Moravskoj, i gdje god prebiva slavni narod slavenski, požele da blagotvorna knjiga *Mlađi Robinson* ugleda svjetlo dana, neka im ne bude žao ovoga vrlo skromnog novca – trideset krejčara. Da ja od ovog posla ne tražim za sebe korist, neka svatko procijeni prema ovoj mojoj objavi [...] meni je bitno samo jedno, a to je da mi iz ruku ne izađe spis u kojemu ne stoji izvrstan, čist i razumljiv češki jezik, pa tako ni kod izdavanja ove dražesne knjige neću žaliti ni svoga rada ni svega što se može učiniti za usavršavanje našeg slavnog jezika. (cit. prema Suk 1923/1924: 137)

Kramerius je vjerojatno mislio da će mu prevoditeljski rad na Campeovoj prepričanoj verziji ići bolje nego što se ispostavilo, jer je u *Závěsku k císařským královským pražským vlasteneckým novinám* iz 1791. godine objavio ovu “Najavu” (“Ohlášení”):

Budući da je knjiga zvana *Mlađi Robinson* mukotrpa i vrlo teška za prevođenje, a da, dakako, mora biti razumljiva i dobro prevedena za Čehe, nisam je uspio u cijelosti dovršiti; istini za volju, dva prevoditelja nisu uspjela u tom poslu; dolje potpisani želi barem nekako zadovoljiti pretplatnike koji je dugo iščekuju te im podaruje knjigu pod naslovom *Ezopovy básně spolu s jeho životem* koju je sam

¹⁰ Iako Kramerius uvijek govori o “gospodi pretplatnicima”, odnosno o gospodi prenumerantima, među prvim pretplatnicima tada obećavanog prijevoda Campeova *Robinson der Jüngere* bile su i dvije žene: Alžběta Nedbalá iz Zbraslava i Kateřina Barowec iz Nymburka. Na posljednja dva mjesta prve verzije popisa nalazili su se František Martin Pelzel [Pelcl] i Josef Dobrovský.

izdao. Ta je knjiga ukrašena lijepim slikama te može također postići uspjeh kod češkog naroda. [...] Gospoda pretplatnici proći će još bolje jer će knjigu *Robinson*, čim izađe na svjetlo dana, dobiti po skromnoj cijeni, kao što je i pretplata, dobivši na taj će način pristojnu naknadu za dugo čekanje. (Kramerius 1791: 4 [u tisku bez paginacije])

Iz Krameriusova je teksta, dakle, jasno da je, osim autora najave, još jedan prevoditelj pokušao prevesti Campeovu prepričanu verziju, ali ne zna se tko. Ako je vjerovati gore navedenoj tvrdnji Josefa Jungmanna, postojala su još barem tri rukopisna prijevoda, od kojih je jedan bio Rulíkov.¹¹ U svakom slučaju, Krameriusova formulacija “čim izađe na svjetlo dana” naposljetku se svela na razdoblje od 18 godina, koje je čak premašilo duljinu njegova života, a Krameriusovo “mukotržno i vrlo teško prevođenje” Campeove knjige morao je potom dovršiti František J. Tomsa.¹² Václav Matěj Kramerius umro je 22. ožujka 1808. godine. U *Císařskim královským vlasteneckým novinám* br. 18 od 30. travnja 1808, koje su uređivali F. J. Tomsa i J. Rulík, objavljen je ovaj podatak: “Na dan sv. Jana bit će dovršen *Robinson mladi* s lijepom ilustracijom, cijena mu je 1 zl.” (Tomsa i Rulík 1808). Prema zapisu Františka J. Vaváka u njegovim *Memoarima* iz 1807. godine Kramerius je počeo objavljivati vlastiti prijevod Campeove prepričane verzije priče o Robinsonu Crusoeu u nastavcima u *Císařskim královským vlasteneckým novinám*. Prvu polovicu arka priložio je novinama u srpnju 1807. godine. Vavák u *Memoarima* još bilježi da se radilo o “nekoj vrsti povijesti (iako je posrijedi roman, to jest ništa se od toga uistinu nije dogodilo) o nekom Robinsonu, o tome što mu se dogodilo na moru, o zgodama i nezgodama koje su ga snašle” (Vavák 1938: 45). Vavák je priču o Robinsonu tada već poznavao, i to iz prethodnog, odnosno prvog sačuvanog prijevoda Campeove prepričane verzije *Mladi Robinson*, koji je objavio František Korec 1797. godine i koji mu je knjigu poklonio (*ibid.*).

Jindřich Skopec, izdavač Vavákovih *Memoara*, navodi da je imao na raspolaganju “lijepo izdanje iz Strahova” s bilješkom: “Ex libris Godefridi Joan. Dlabacz: Can. Praemonstr. In Sion. 1808”. Na početku prvog poglavlja toga izdanja nalazio se ovaj podatak: “Od stranice 305 nadalje, nakon smrti g. Matěja Václava Krameriusa, *Robinsona* je godine 1808, dana 22. ožujka počeo prevoditi g. František Tomsa u znak podrške njegovoj udovici” (*ibid.*: 210). Prijevod izdanja iz 1808. nije, dakle, djelo isključivo Václava Matěja Krameriusa, već je posljednjih 57 stranica knjige dovršio František Jan Tomsa. Kako je od Krameriusova najavljenog prijevoda Campeova *Mlađeg Robinsona* do njegova objavljivanja prošlo više

¹¹ Jan Rulík (1744–1812), češki pisac i skladatelj.

¹² František Jan Tomsa (1753–1814), češki pisac i publicist, prevoditelj s njemačkoga i urednik filoloških publikacija.

od 18 godina, trebalo bi istražiti kojim su se njemačkim izdanjem Campeova *Robinson der Jüngere* služili autori spomenute češke verzije, uzme li se u obzir da je do 1808. to izdanje objavljeno mnogo puta. Izvorno njemačko izdanje Campeova *Robinson der Jüngere* prvi je put u dva dijela objavio Carl Ernst Bohn u Hamburgu: prvi dio izašao je 1779., a drugi 1780. godine. Iste godine izlazi ponovno kod istog izdavača u “poboljšanoj” verziji. Namjera ovoga rada nije bila ući u trag svim njemačkim izdanjima *Robinson der Jüngere*, ali vrijedi napomenuti da je čak i broj izdanja objavljenih prije 1800. godine velik.

Već 1780. godine Campeova *Robinsona* objavio je minhenski tiskar i izdavač Johann Baptist Strobel, ali i neimenovani izdavač u Frankfurtu i Leipzigu, koji ga je zatim ponovno tiskao 1781., 1785., 1789. i 1792. Godine 1786. izlazi treće izdanje u Schulbuchhandlungu u Wolfenbüttelu, a 1789. i 1794. u Braunschweigu četvrto i peto izdanje (također u školskoj nakladi). Godine 1794. Campeov *Robinson* tiskan je u Tübingenu zahvaljujući Johannu Friedrichu Balzu i Wilhelmu Heinrichu Schrammu. Nije čudno da je posljednjih dvadeset godina 18. stoljeća to među čitateljima popularno djelo izdano više puta i u Beču, ponajviše zahvaljujući izdavačkom “carstvu” dvorskog knjižara, tiskara i zemaljskog tipografa Johanna Thomasa von Trattnera koji je Campeova *Robinsona* objavio 1784., 1789. i 1794. godine. U Beču izlazi još jedno izdanje 1789. s podnaslovom “Neuen Auflage auf Kosten des Herausgebers der Bibliothek für Kinder und Kinderfreunde”, no izdavač nije naveden. Sve do 1789. godine sva izdanja imaju podnaslov “zur angemengen und nützlichen Unterhaltung für Kinder” (“za ugodnu i korisnu zabavu djece”), no izdanja iz Braunschweiga iz 1889. i 1894. mijenjaju podnaslov u “Ein Lesebuch für Kinder zur allgemeinen Schulencyclopädie gehörig” (“Čitan-ka za djecu u sklopu opće školske enciklopedije”), jednako kao i tiblingenško izdanje iz 1894. godine. Podjela na dva dijela (1. dio: poglavlja 1–11, 2. dio: poglavlja 12–30) uklonjena je u trećem izdanju iz Wolfenbüttela koje sadrži i predgovor. Podjelu na dva dijela nemaju ni izdanja iz Braunschweiga iz 1789. i 1794. godine, frankfurtska izdanja iz 1789. i 1792., bečko “školsko” izdanje iz 1789. kao ni tiblingenško izdanje iz 1794. godine. Za razliku od toga sva tri bečka Trattnerova izdanja zadržavaju izvorni podnaslov (usp. Engler 2013: 175–176).

Takvo je bilo stanje s originalnim izdanjem Campeova *Robinson der Jüngere* krajem 18. stoljeća. Václav Filípek 1837. navodi da je prema njegovim saznanjima originalna Campeova prepričana verzija do 1837. godine bila objavljena već u 28 izdanja te prevedena na gotovo sve europske jezike (Filípek [-j-] 1937: 60). Prema V. F. Suku tijekom prvih sto godina objavljeno je više od 85 njemačkih izdanja Campeove prepričane verzije (Suk 1923: 82). U studiji *Vranićev Mlajši Robinzon. O podrijetlu i ideologemskom postavu prvog dječjeg romana na hrvatskom jeziku* (Engler 2013) Tihomir Engler pokušao je utvrditi koje je njemačko izdanje Campeova *Robinson der Jüngere* poslužilo kao predložak Antunu Vraniću za prijevod na kajkavski dijalekt (vidi: Campe 1796). Da to isto pokušamo učiniti s Krameriusevim djelom *Mladi Robinzon*, ovaj bi rad bio kompliciraniji u barem četiri

pogleda: 1) Vranićev prijevod objavljen je 12 godina prije Krameriusova, a tijekom tih 12 godina bilo je objavljeno nekoliko izdanja Campeove njemačke verzije; 2) nema sumnje da je Vranić autor “hrvatske” verzije Campeova teksta, dok se Kramerius poslužio s nekoliko neobjavljenih prijevoda, zbog čega je teško odrediti točno podrijetlo njegova finalnoga teksta, a usto on nije autor cjelovitoga teksta; 3) Krameriusov prijevod tegobno je nastajao dugi niz godina, pa nije jasno je li Kramerius polazio uvijek od istoga teksta; 4) Kramerius nije težio vjernom prijevodu Campeova *Robinson der Jüngere*, nego njegovoj prepričanoj verziji na češki jezik, zbog čega je neke dijelove izvornika namjerno izostavljao, a druge umetao, tako da je potraga za polaznim tekstem zapravo besmislena. S druge strane, Tihomir Engler je na temelju svoje analize došao do zaključka da, usprkos djelomičnim intervencijama, “Vranićev tekst ne predstavlja obradu već vjerni prijevod Campeova romana” (Engler 2013: 202).

Engler je vrlo pomno pratio razlike između pojedinih njemačkih izdanja, i u predgovorima i u redosljedju ostalih paratekstova, uključujući ilustracije, odnosno njihovu prisutnost i razlike u njihovu rasporedu u pojedinim izdanjima (*ibid.*: 177–184) kako bi našao argumente za glavni zaključak svoje studije, a to je da je Vranić u svojem prijevodu polazio od bečkog izdanja iz 1789. godine. I dok je njegova argumentacija uvjerljiva, u češkoj povijesti književnosti nitko nije pokušao učiniti ništa slično. Tomu je tako vjerojatno zbog gore nabrojenih razloga. Krameriusovo češko izdanje važno je za ovu studiju jer ima presudnu ulogu u predstavljanju priče o Robinsonu Crusoeu, koja oblikuje kolektivnu svijest češkog društva o priči, a okolnosti nastanka toga izdanja svjedoče o načinu na koji ta priča prodire u češku književnu kulturu, odnosno u kolektivno sjećanje. Najstarija češka izdanja (1797, 1808, 1836, 1838) ne sadrže Campeov predgovor. Međutim, samo na temelju te činjenice nije moguće zaključiti da su Kramerius i Tomsa polazili od njemačkih izdanja koja nisu sadržavala predgovor. Lako je moguće da su odlučili jednostavno ne uvrstiti predgovor u češko izdanje. Čak je opravdano misliti da Kramerius i Tomsa nisu imali isti polazni tekst tijekom tih 18 godina, koliko je trebalo da se ono dovrši. Za razliku od Tihomira Englera, koji je Vranićevo izdanje, unatoč nekim razlikama između polaznog i ciljnog teksta, nazvao vjernim prijevodom, češko izdanje iz 1808. godine to zasigurno nije. Češki se tekst razlikuje od svih njemačkih verzija toliko da je praktički nemoguće identificirati jedan njemački predložak kao polazni tekst.

Kramerius i Tomsa uvelike su naturalizirali Campeovu prepričanu verziju, no taj se postupak (neovisno o tome hoćemo li ga nazvati prevođenjem ili prepričavanjem) može smatrati nedosljednim. Sva njemačka dječja imena zamijenili su češkim imenima: Gottlieb je promijenjen u Lacek, Lotte u Jitku itd. Neka imena i nazivi za koje nije postojala češka verzija fonetizirani su: Crusoe je postao Krūze, Quebec je postao Kvebek. Neke su nazive (npr. životinja) zamijenili češkom varijantom ili dopunili objašnjenjem: “ugledao je u pijesku školjke morskih mekušaca koje oštrigama zovu” (Campe 1808: 39). Kramerius je na kraju skratio

Campeov tekst i umetnuo u njega neka nova iskustva, npr. cijepljenje i kalemljenje drveća (Campe 1808: 100), koja se ne mogu naći ni u jednom od tadašnjih izdanja Campeova teksta. Skraćivanje teksta (za otprilike 10–15%) sastojalo se prvenstveno od izostavljanja očevih komentara o pripovijedanju događaja iz Robinsonove priče koji su skretali čitateljevu pozornost s priče i usmjeravali je prema eksplicitnim poukama, objašnjavanju tehnoloških postupaka (npr. izostavio je odlomak o proizvodnji madeirskog vina) ili prema moraliziranju. Neka skraćivanja podrazumijevala su sažetu narativizaciju dijaloga. Tako, na primjer, opširan dijaloški odlomak u kojem otac upoznaje djecu s kalendarom i uči ih brojiti dane u mjesecu pomoću zglobova na prstima ruke Kramerius skraćuje i pretvara u dugačak očev monolog:

Karel: Ali jedan mjesec nije dug kao drugi; neki imaju trideset dana, a drugi trideset i jedan; pa kako je znao koliko dana ima koji mjesec?

Otac: Brojio je na prste. Naučit ću vas, pazite. Ovako je zatvorio lijevu ruku; zatim je prstom druge ruke dotaknuo prvi zglob, potom udubinu pokraj njega i nabrajao mjesece. Svaki mjesec koji dolazi na zglob ima trideset i jedan dan, ai oni koji dolaze u udubinu imaju samo trideset, osim mjeseca veljače koji nema ni trideset, nego samo dvadeset i osam dana, a svake četvrte godine dvadeset i devet dana, pa se ta godina naziva prijestupnom. (Campe 1836: 53)

Taj je kratki razgovor u češkom izdanju iz 1797. podijeljen na čak 16 replika koje razmjenjuju otac i dvojica dječaka. To odgovara izvornom njemačkom izdanju (vidi: Campe 1797: 56–57). Način na koji je Kramerius prepričao Campeov njemački izvornik *Robinson der Jüngere* rezultirao je time da je u češkoj verziji Crusoeova priča predstavljena u čvršćoj narativnoj formi, bez objašnjenja ili moralističkih komentara, iako je zamjetna sklonost shematizaciji. Izdanje Campeove verzije priče o Robinsonu Crusoeu iz 1808. u prijevodu Krameriusa i Tomsa na naslovnoj je stranici popraćeno ovim tekstom: *Mlađi Robinson. Izvrzna knjiga za pouku i rasonodu češke plemenite mladeži. Napisao ju je na njemačkom jeziku J. G. Kampe, a sada je prvi put objavljena na češkom jeziku zahvaljujući Krameriusovu pothvatu i izdanju. U Pragu 1808, dostupna je u Češkoj ekspediciji u Dominikánskoj ulici br. 232.*¹³ (*Mladší Robinzon. Knížka výborná šlechetné mládeži české ku poučení a vyražení. Předtím v němčině sepsaná od J. G. Kampe, nyní pak v českém jazyku Kramériusovou prací a nákladem poprvé vydaná. V Praze, 1808, k dostání v České Expedici v Dominikánské ulici, Nro 232.*). Ta je češka prepričana verzija, uz ponešto izmijenjen naslov *Mlađi Robinson. Posebna knjiga za pouku i rasonodu plemenite češke mladeži (Mladší Robinzon. Knížka zvláštní šlechetné mládeži české ku poučení a vyražení)* objavljena drugi put 1836.

¹³ Izdanje iz 1836. ima u naslovu samo jednu promjenu: riječ “izvrzna” zamijenjena je riječju “posebna”.

godine zahvaljujući tada čuvenom češkom izdavaču Aloisu Josefu Landfraseu u Jindřichovu Hradecu. Već nakon dvije godine još jednu češku verziju Campeova djela, ali u drugom prijevodu, objavio je Martin Neureutter u Pragu pod naslovom *Robinson mladi. Knjiga za pouku i rasonodu plemenite češke mladeži koju je napisao J. G. Kampe na njemačkom jeziku (Robinson Mladší. Knížka k ušlechtilé mládeži české k poučení a zábavě, jižto v jazyku německém sepsal J. G. Kampe, 1838)*, no nije poznato tko je njezin autor jer se u izdanju ne spominje prevoditeljevo ime. Josef Jungmann mislio je da je riječ o prijevodu Václava Filípeka (Jungmann 1849: 464), dok je V. F. Suk (Suk 1923/1924: 153) smatrao da se Jungmannova pretpostavka ne može potvrditi.¹⁴ Na autorstvo Václava Filípeka možda bi donekle moglo ukazivati to što se u prilogu časopisa *Květy (Příloha ku Květům)* od 27. srpnja 1837. nalazi kratak članak koji o spomenutom izdanju (iz 1838) izvještava kao o već objavljenom i čitateljima dostupnom djelu čiji je autor potpisan samo šifrom -j-:¹⁵

Uostalom, još je uredno otisnuta na čistom papiru, ukrašena lijepom gravurom, a ako uzmemo u obzir da se sastoji od dvadeset i jednog arka, cijena joj nije visoka. Prodaje se po navedenoj cijeni u Pragu u knjižari M. Neureuttera, u knjižarama J. H. Pospíšila u Pragu i u Hradecu Královém, kao i kod svih valjanijih knjižara. (Filípek [-j-] 1837: 60)

Taj vremenski aspekt (uključujući i neobično pozitivnu ocjenu knjige) možda uistinu jest izvjesna indicija, ali ne i dokaz autorstva. V. F. Suk, međutim, u svome tekstu ukazuje da je sporni prijevod utemeljen na Krameriusovu prijevodu, bez obzira na prevoditeljevo ime. Ta češka verzija Campeova *Robinson der Jüngere* ponovno je objavljena 1869. godine i upravo je to češko izdanje poslužilo kao predložak spomenutom slovenskom prijevodu Campeove verzije *Robinson Mlajši* (Campe 1849). Međutim, 1853. godine ponovno je izdana Campeova verzija iz pera Krameriusa i Tomse, a isti je slučaj i s izdanjem iz 1864. koje je bilo naslovljeno *Najstariji Robinson, njegove sretne i nesretne zgode (Nejstarší Robinson, jeho šťastné a nešťastné příhody)*. Kao njegov prevoditelj naveden je Krameriusov sin Václav Rodomil Kramerius iako je očito da je riječ o prijevodu njegova oca koji je dovršio Tomsa. Monopol Campeove verzije priče o Robinsonu Crusoeu u češkoj književnoj kulturi definitivno prestaje 1870. godine, kada izlazi češki prijevod njemačke prepričane verzije Gustava Adolfa Gräbnera pod naslovom *Robinson Crusoe. Zgode pustolovnog mladića na pustom otoku (Robinson*

¹⁴ Mojmir Otruba navodi da je autor prijevoda "neotkriven" (Otruba 1985: 701).

¹⁵ Prema podacima o autoru u *Leksikonu češke književnosti* upravo je šifra -j- (odnosno -i-) najčešće upotrebljavana Filípekova šifra u publicistici (*ibid.*). Filípekovo autorstvo ovog članka potvrđeno je u "Sadržaju priloga" u *Příloha ku Květům* objavljenom 28. 12. 1837. (vol. 4, br. 26, str. 104), gdje je navedeno ime autora članka.

Crusoe. Příběhy dobrodružného jinocha na pustém ostrově, Gräbner 1870, orig. 1865). Ni u toj verziji Robinson nije engleski mladić iz srednje klase, već Nijemac iz Hamburga (jednako kao kod Campea) koji se kao dijete igrao uz rijeku Labu, ali za razliku od Campeove verzije u nju su vraćeni pojedini događaji iz Defoeove izvorne priče. Pripovijedanje je heterodijegetsko i nije retrospektivno. Takvo distancirano pripovijedanje ne uključuje introspekciju, odnosno ne prenosi Robinsonova razmišljanja i rasuđivanja kroz unutarnji monolog. Istina, Gräbnerova prepričana verzija nije posve istisnula Campeovu iz kolektivne češke svijesti, ali postala joj je konkurencija. Prijevod Gräbnerove verzije Václava Leopolda Mosera objavljen je također u više navrata, i u 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, a poslužio je i kao inspiracija nekim češkim autorima koji su počeli objavljivati vlastite prepričane verzije. Ipak, češki prijevodi Campeove prepričane verzije nisu se prestali objavljivati nakon 1870., a ta je verzija poslužila kao predložak i kasnijim češkim prepričanim verzijama.

Iako je Krameriusovo djelo odigralo značajnu ulogu u upoznavanju češkog društva s pričom o Robinsonu Crusoeu, ne može se reći da je posrijedi bilo jedinstveno djelo – ni s gledišta izdavanja djela namijenjenih djeci i mladima ni s gledišta objavljivanja djela Joachima Heinricha Campea u češkom prijevodu. Zahvaljujući Krameriusu već 1792. godine u prijevodu Jana Rulíka izlazi Campeovo djelo *Odgoj djece svakog staleža u četiri večernja razgovora (Cvičení dítek jednoho každého stavu ve čtverém večerním rozmlouvání)*, a 1806. sam Kramerius preveo je i objavio još jednu Campeovu knjigu, *Čestitost plemenite djece vrijedna pomnog oponašanja (Mravové šlechtných dítek k bedlivému jich následování)*. Većina prevedenih i izvornih djela za djecu i mlade ipak je imala karakter shematiziranih mudrih izreka dopunjenih obrazovnim komentarom te finalnom poukom. Ako je u njima i bilo pripovijedanja, ono je bilo kratko, pojednostavljeno i podređeno poučavanju. Drugačije nije bilo ni u Krameriusovu *Zrcalu plemenitosti mladeži češke koje, uz izabrani popis riječi mudraca, uzorite, često poučne te zabavne razgovore, također sadrži upozorenje (Zrcadlo šlechtnosti pro mládež českou, v kterémž se vedle abecedy vybrané z řeči mudrců, průpovědi, příkladové a rozprávky mnohé k poučení, vyražení a výstraze obsahují)*. Već u naslovu tog djela, objavljenog 1805. godine, naveden je njegov osnovni opis i funkcija. Krameriusov prijevod *Mlađeg Robinsona* bio je važan ne samo u kontekstu tadašnje odgojne literature već i putopisne književnosti, kojoj je Kramerius također posvetio dio svog stvaralaštva. Iako sam nije bio putnik, prevodio je ili prepričavao tadašnja putopisna djela (vidi Hrabal 2022).

Iščekujući da objavi *Mlađeg Robinsona*, Kramerius objavljuje prijevod s njemačkog *Istiniti doživljaji s putovanja engleskoga kapetana Jana Smita u kojima je prošao četiri strane svijeta (Jana Smita, Kapitána Anglického Pravdivé Příhody po cestách, kteréž vykonal v čtyřech dílich svět, Kramerius 1798)* te “fiktivne putopise” *Putovanje u Arabiju i svetu zemlju, odnosno Palestinu (Cesta do Arabie a země svaté, jinak Palestiny, Kramerius 1804a)* i *Drugi dio Indije (Druhý díl Indie,*

Kramerius 1804b). Ta su djela također napisana u dijaloškom obliku kao i *Mlađi Robinson*. Iako spomenuti tekstovi nisu bili prvenstveno namijenjeni mladima, među njima postoje sličnosti, i to ne samo u načinu kompozicije ili jeziku. Za priču o Robinsonu Crusoeu iznimno je važan topos pustog otoka kao modela “svijeta u malom”, odnosno “civilizacije”, koji je služio prosvjetiteljskim misliocima da pokrenu etička i društveno-politička pitanja. To je svakako utjecalo na Václava Matěja Krameriusa. Godine 1808. izlazi u *Hlasatelu českom* Krameriusova kratka pripovijest pod naslovom “Pusti otok”, ali i autorovo tumačenje smisla priče (Kramerius 1808). Pišući spomenuta djela, Kramerius je imao jasan cilj – dokazati da češki jezik može, jednako kao i njemački, izvještavati o egzotičnim, odnosno o stranim realijama. Jednako su tako češki preporoditelji nastojali uvjeriti češku i njemačku javnost da se umjetnička književnost može prevoditi na češki jezik te da se na njemu također može stvarati (usp. Křížová 2008: 201).¹⁶ Dosad se govorilo o objavljivanju prepričanih verzija priče o Robinsonu Crusoeu i njihovoj književnoj ulozi. Međutim, priča o Robinsonu Crusoeu, koja je imala značajnu ulogu u kolektivnoj svijesti češkoga društva u 19. stoljeću, prelazi književne granice jer se spominje i u tekstovima koji nisu književni.

Josef Fořt¹⁷ u članku *Henry C. Carey: Prilog povijesti ekonomije (Henry C. Carey: Příspěvek k dějinám ekonomiky)* koristi se pričom o Robinsonu da objasni teoriju ekonomske vrijednosti američkog ekonomista i sociologa Careyja. Sljedeći ulomak najbolje dokazuje da ne polazi od Defoeove izvorne priče:

Otok je bio pun raznoraznih životinjskih vrsta, od kojih su neke mogle, a druge nisu mogle zadovoljiti Robinsonove potrebe. No gotovo su mu sve bile izvan dohvata: zec i divlja koza bili su bolji u bježanju, tako da ih nije mogao uhvatiti trčeći; ptice bi odletjele u zrak, a on bi ostao na zemlji; riba se s morske površine otisnula u dubinu, gdje je, ako se nije htio utopiti, nije mogao uloviti; da je imao sjekiru, s lakoćom je mogao načiniti nastambu od stabala. On je trunuo u oskudici, dok je oko njega sve bujalo u izobilju. Robinson je, međutim, spojio fizički rad s dosjetljivošću: iskoristio je savitljivost grana da napravi luk, a kora mu je poslužilo kao strijela. Nakon dugotrajnih napora napokon uspijeva uhvatiti divljač. On pridaje veliku vrijednost mesu divljači koje je ulovio, dobro znajući kolike je sve prepreke morao svladati da ga stekne [...] Ali to se počinje mijenjati: divljač postaje sve bezvrednija kako Robinson uči sve bolje baratati lukom, dok je riba, s druge strane, i dalje dragocjena. Zahvaljujući domišljatosti, potaknutoj željom za promjenom ishrane, on konačno izrađuje udicu i počinje pecati: odmah nakon toga ni riba mu više nije zanimljiva. Isto se događa sa svim drugim proizvodima; što je manje rada

¹⁶ Usp. Křížová, Markéta. 2008. Od pohanství k barbarství. Sekularizace “zámořského divocha” v osvícenském diskurzu. U: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*: 201. Ur. Jaroslav Lorman i Daniela Tinská. Praha: CASABLANSA – Václav Žák.

¹⁷ Josef Fořt (1850–1929), češki ekonomist, novinar, a potom i mladočeški političar i član Carevinskog vijeća i Češke zemaljske skupštine, 1906–1907. ministar trgovine Cislajtanije u vladi Maxa Becka.

potrebno za pokoravanje prirode, to se više smanjuje vrijednost namirnica, ali istodobno raste vrijednost Robinsona kao čovjeka u usporedbi s ostalom prirodom, čijim gospodarom on postupno postaje. (Fořt 1880: 408)

Fořtova interpretacija proturječi Defoeovoj izvornoj priči u nekoliko segmenata: u Defoeovu romanu *Robinson Crusoe* od samog je početka opremljen vatrenim oružjem i sjekirom (čak i drugim tesarskim alatom), lovi ptice i koze (nije mu problem ustrijeliti ih, samo mu je teško uhvatiti ih za uzgoj, a da ih pritom ne rani), ali ne lovi ribu. Ne želeći opovrgnuti, potvrditi ili interpretirati Careyjevu ekonomsku teoriju, Fořtovo tumačenje (koje nije usamljeno) može se iskoristiti za dokazivanje teze da je češko društvo poznavalo priču o Robinsonu Crusoeu u onoj verziji u kojoj mu ju je podario Campeov *Mlađi Robinson* u Krameriusovu prijevodu. Nakon velikog utjecaja njemačkih prepričanih verzija šezdesetih godina 19. stoljeća u češkoj književnoj kulturi postupno se počinju javljati izvorne, češke prepričane verzije, od kojih su neke i dalje (više ili manje) ovisne o njemačkim verzijama, ali potkraj 19. stoljeća pojavljuju se napokon češke prepričane verzije koje se vraćaju izvornoj Defoeovoj priči. U nekima od njih gotovo da nema njemačkih tragova. Prva polovica 20. stoljeća bila je vrijeme pluralizma te ujedno i vrijeme kada je, zahvaljujući Albertu Vyskočilu, cjeloviti prijevod Defoeova romana prvi put objavljen na češkom jeziku (Defoe 1920). Samo u tridesetim i četrdesetim godinama 20. stoljeća nastalo je više od deset novih čeških prepričanih verzija, što je u izrazitoj suprotnosti s razdobljem nakon 1948. Godine 1956. na zahtjev tadašnjeg čehoslovačkog komunističkog režima objavljena je nova prepričana verzija Josefa Věromíra Pleva, a između 1956. i 1989. izdavana je isključivo njegova prepričana verzija i Vyskočilov prijevod izvornog Defoeova romana. Nakon 1989. godine Plevov uzorni socijalistički graditelj Robinson Crusoe postao je vjesnik multikulturalizma, rasne jednakosti i ekokritike u prepričanoj verziji Františka Novotnog (2005).

IZVORI

a) U TEKSTU SPOMENUTE (PRE)PRIČANE VERIJE PRIČE O ROBINSONU CRUSOEU

Campe, J. H. 1779. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Erster Teil. Hamburg: Carl Ernst Bohn.

Campe, J. H. 1780a. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Zweiter Teil. Hamburg: Carl Ernst Bohn.

Campe, J. H. 1780b. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Verbesserte und vermehrte Auflage. Hamburg: Carl Ernst Bohn.

Campe, J. H. 1780c. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. München: Johann Baptist Strobel.

Campe, J. H. 1780d. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Frankfurt – Leipzig.

- Campe, J. H. 1781. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Frankfurt – Leipzig.
- Campe, J. H. 1784. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Wien: Johann Thomas von Trattner.
- Campe, J. H. 1785. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Frankfurt – Leipzig.
- Campe, J. H. 1786. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder. Dritte rechtmäßige Ausgabe*. Wolfenbüttel: Schulbuchhandlung.
- Campe, J. H. 1789a. *Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder zur allgemeinen Schulencyclopädie gehörig. Vierte rechtmäßige Ausgabe*. Braunschweig: Schulbuchhandlung.
- Campe, J. H. 1789b. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder. Neuen Auflage auf Kosten des Herausgebers der Bibliothek für Kinder und Kinderfreunde*. Wien.
- Campe, J. H. 1789c. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Wien – Linz: Johann Thomas von Trattner.
- Campe, J. H. 1789d. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Frankfurt – Leipzig.
- Campe, J. H. 1792. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Frankfurt – Leipzig.
- Campe, J. H. 1794a. *Robinson der Jüngere. Ein Lesebuch für Kinder zur allgemeinen Schulencyclopädie gehörig. Fünfte rechtmäßige Ausgabe*. Braunschweig: Schulbuchhandlung.
- Campe, J. H. 1794b. *Ein Lesebuch für Kinder zur allgemeinen Schulencyclopädie gehörig. Fünfte Auflage*. Tübingen: Johann Friedrich Balz – Wilhelm Heinrich Schramm.
- Campe, J. H. 1794c. *Robinson der Jüngere, zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*. Wien – Linz: Johann Thomas von Trattner.
- Campe, J. H. 1796. *Mlajsi Robinson: iliti jedna kruto povolya, hasznovita pripovezt za detcu*. Iz nemačkoga na horvatski jezik prenesena po Antonu Vraniću. Zagreb: Novoselska Slovoška.
- Campe, J. H. 1797. *Mladší Robinson, k příjemnému a užitečnému obveselení velkých, i malých dětí*. Kutná Hora: František Korec.
- Campe, J. H. 1808. *Mladší Robinson. Knižka výborná šlechtné mládeži české ku poučení a vyražení. Předtím v němčině sepsaná od J. G. Kampe, nyní pak v českém jazyku Krameriusovou prací a nákladem poprvé vydaná*. Praha: Česká expedice.
- Campe, J. H. 1836. *Mladší Robinson. Knižka zvláštní šlechtné mládeži české ku poučení a vyražení*. Tábor – Jindřichův Hradec: Alois Josef Landfras.
- Campe, J. H. 1838. *Robinson Mladší. Knižka k ušlechtilé mládeži české k poučení a zábavě, jižto v jazyku německém sepsal J. G. Kampe*. Praha: Martin Neureutter.
- Campe, J. H. 1849. *Robinson mlajši*. Celje: Franc Dirnbök.
- Campe, J. H. 1853. *Mladší Robinson. Knižka zvláštní šlechtné mládeži české ku poučení a vyražení*. Jindřichův Hradec: Alois Josef Landfras.
- Campe, J. H. 1864. *Nejstarší Robinson, jeho šťastné a nešťastné příhody*. Jindřichův Hradec: Alois Josef Landfras.
- Campe, J. H. 1869. *Robinson mladší. Knižka ušlechtilé mládeži české k poučení a zábavě jižto sepsal J. G. Kampe*. Praha: Rohlíček a Sievers.
- Defoe, D. 1719. *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner*. London: T. Cox.
- Defoe, D. 1799. *Život i čezvičajna priključenija slavnago Angleza Robinzona Kruse ot Jorka sobstvenom rukom negovom spisana. Čast prva*. Budim.

- Defoe, D. 1920. *Život a dobrodružství Robinsona Crusoe*. Praha: Tiskový odbor Československé Ochrany matek a kojenců.
- Gräbner, G. A. 1870. *Robinson Crusoe. Příběhy dobrodružného jinocha na pustém ostrově*. Kolín: Mikuláš & Knapp.
- Höcker, O. 1888. *Robinson Crusoe. Cesty a příhody Robinsonovy na zemi a na moři*. Praha: Fr. A. Urbánek.
- Novotný, F. 2005. *Robinson Crusoe*. Praha: Albatros.
- Pleva, J. V. 1956. *Robinson Crusoe*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy.

b) OSTALO

- Arbes, J. 1879. Z duševní dílny básníků. Příspěvek k filosofii a technice tvoření. III. De Foe. *Květy* 1 11: 505–519.
- Filípek, V. [-j-]. 1837. Robinson mladší. *Příloha ku Květům* 4, 15 (27. července): 60.
- Fořt, J. 1880. Henry C. Carey: Příspěvek k dějinám ekonomiky. *Květy* 2, 3: 321–328; 4: 406–414.
- Franza, J. A. 1827. *Příběhy Robinzona mladšího. To jest: Popsání cesty jeho do Otahaity a jižnovýchodních ostrovů*. Hradec Králové nad Labem a Orlicí: J. H. Pospíšil.
- Jungmann, J. 1849. *Historie literatury české aneb soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. Praha: České museum.
- Kramérius, V. M. (ur.). 1790. *Kraméryusovy Císařské a královské Pražské poštovské nowiny* 44 (30. října).
- Kramérius, V. M. 1791. *Závěsek k císařským královským Pražským vlasteneckým novinám*. Praha: Česká expedice.
- Kramérius, V. M. 1798. *Jana Smita, Kapitána Anglického Pravdivé Příhody po cestách, kteréž vykonal v čtyřech dílech světa; při čemž se také jako summovní vypsání rozličných krajin, království, měst, národů, náboženství, mravů, obyčejů, a zvyklostí jejich nalézá*. Praha: Česká expedice.
- Kramérius, V. M. 1804a. *Cesta do Arabie a země svaté, jinak Palestiny, v kteréž se všecka místa svatá, obyvatelé jejich povahy, mravové, obyčejové, řádové a náboženství, jakož i jiné nové paměti hodné věci uloženého pořádku vypisuj*. Praha: Kramérius.
- Kramérius, V. M. 1804b. *Druhý díl Indie, to jest Historické vypsání mnohých království a krajin, jenž na druhém Indickém polouostrově v Azii leží*. Praha: Kramérius.
- Kramérius, V. M. 1806. *Přítel lidu. Knížka k poučení a vyrazení*. Praha: Česká expedice.
- Kramérius, V. M. 1808. *Pustý ostrov. Hlasatel český* 3, 1: 25–34.
- Kramérius, V. M. 1812. *Sbírka cest vypsání po moři, k užitečnému a obveselujícím čtení pro všobecný lid*. 1. a 2. díl. Praha: Kramériovy dědicové.
- Krčec, F. 1883. *Praxe ve škole národní. Návod k vedení sporádané školní kázně a k vyučování methodickému pro učitele školy národní a kdož jimi chtí býti*. Brno: Knihkupectví K. Winklera.
- Spiess, B. V. 1900. *Povídka česká z dob našeho vzkříšení. Věstník českých profesorů* 8, 2: 81–87.
- Tomsa, F. J. i J. Rulík (ur.). 1808. *Císařských královských vlastenských novinách* 18 (30. dubna).
- Vavák, F. J. 1938. *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha pátá (rok 1807 – srpen 1810)*. Praha: Dědictví svatého Jana Nepomuckého.

LITERATURA

Červenka, J. 1959. Krameriovův překlad “Mladšího Robinsona” ve vývoji české literatury pro mládež. U: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze. Jazyk a literatura I*: 55–72. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Engler, T. 2013. Vraničev Mlajši Robinzon. O podrijetlu i ideologemskom postavu prvog dječeg romana na hrvatskom jeziku. *Croatica* 37, 57: 173–212.

Hrabal, J. 2020. Ostrov Robinsona Crusoe v české literární kultuře. U: *Ostrov v literaturách a kulturách střední Evropy*: 11–33. Ur. J. Hrabal. Olomouc: Vydavatelství Filozofické fakulty UP.

Hrabal, J. 2022a. “Český příběh” o Robinsonu Crusoeovi v 19. století v kontextu tehdejší cestopisné literatury. *Slovo a smysl* 19, 40: 46–64.

Hrabal, J. 2022b. Český divoch Pátek. U: *Protřepat, nemíchat! Mezi literární vědou a kulturálními studii*: 91–103. Ur. D. Skalický i J. Wiendl. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.

Křížová, M. 2008. Od pohanství k barbarství. Sekularizace “zámořského divocha” v osvícenském diskurzu. U: *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*: 185–204. Ur. J. Lorman i D. Tinková. Praha: CASABLANSKA – Václav Žák.

Lefevere, A. i S. Bassnett. 1998. *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Clevedon – Philadelphia – Toronto – Sydney – Johannesburg: Multilingual Matters.

Otruba, M. 1985. Václav Filípek. U: *Lexikon české literatury I (A-G)*: 701. Forst, V. Praha: Academia.

Spivak, G. Ch. 1999. *A Critique of Postcolonial Reason. Toward A History of the Vanishing Present*. Cambridge – London: Harvard University Press.

Suk, V. F. 1923/1924. Robinson Crusoe. *Úhor*, vol. 11, br. 4, str. 29–32; br. 6, str. 58–61; br. 7–8, str. 78–83; br. 10, str. 119–124, br. 11, str. 137–140; br. 12, str. 151–155; vol 12, br. 2, str. 17–21; br. 3, str. 38–39; br. 4, str. 51–52; br. 5, str. 68–70; br. 9, str. 121–129; br. 10, str. 143–146.

Suk, V. F. 1924. Vidění andělské. Dodatek k článku “Robinson Crusoe”. *Úhor* 12, 11: 158–160.

SUMMARY

THE BIRTH OF THE CZECH ROBINSON. A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF CZECH RE-NARRATIONS OF THE STORY OF ROBINSON CRUSOE

This study is concerned with Czech re-narrations of the story of Robinson Crusoe, and his transformations therein. Emphasis is placed primarily on the first Czech versions of the German re-narration *Robinson der Jüngere* by Joachim Heinrich Campe, on their form and circumstances, and on the context (including the Southern Slavic) of their origin, publication and reception within the Czech society of the day. It is these versions that predetermined the form of the story of Robinson Crusoe as it was transmitted within the Czech environment of the 19th

century. With reference to the fact that no Czech translation of Defoe's original novel existed, Czech society was familiar with this story predominantly in the version that was recreated for the requirements of youth education, which corresponded to the principles of German philanthropism. The author draws primarily upon direct source research (periodical journals and book editions from the late 18th and especially the 19th century). Based on this research, the author then revises certain partial inconsistencies of the previous literary-historical investigation and illustrates how Czech society in the 19th narrated a different version of the story from those versions that, after numerous transformations, affected the story in the twentieth and twenty-first centuries.

Keywords: story, Robinson Crusoe, re-narration, edition, literary culture, 19th century